

SELİM RUMİ CİVRALI • **Atletik Politika**

SELİM RUMİ CIVRALI Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans derecesi aldı. 2019'da "Uluslararası İlişkilerde Bir Mücadele Alanı Olarak Spor: 1980 Moskova Olimpiyatları Boykotu" adlı tezini tamamladı. Siyaset bilimi, savaş teorisi ve spor sosyolojisi/antropolojisi üzerine araştırmalar yürütmektedir. *Birikim* dergisinde yazıları yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 2952 • Araştırma-İnceleme Dizisi 479

ISBN-13: 978-975-05-3010-4

© 2020 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2020, İstanbul

EDITÖR Tamlı Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SELİM RUMİ CİVRALI

Atletik Politika

Spor ve İdeoloji

Aileme...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
------------	---

BİRİNCİ KISIM

KARTAL DANSI	13
---------------------------	----

1 Oyun	17
---------------------	----

Şaman, kam, bö.....	17
---------------------	----

Av.....	23
---------	----

Orta Asya kuş sembolizmi.....	28
-------------------------------	----

2 Döngü	33
----------------------	----

Esrik Müslümanlar.....	33
------------------------	----

Naadam.....	37
-------------	----

Pehlivan tekkeleri.....	40
-------------------------	----

3 Devek ve Peşrev	53
--------------------------------	----

Devek.....	53
------------	----

Peşrev.....	57
-------------	----

İKİNCİ KISIM

ATLET İRK	65
------------------------	----

4 Okul, Militarizm ve Jingoizm	69
---	----

5	Firavunlar Diyarı.....	75
	Bulldoglar.....	75
	25 Nisan 1915.....	81
	Atletik Haçlı seferi.....	86
6	Berlin-Bağdat Demiryolu F.C.....	89
	Afioneers.....	89
	Hilal'in uğursuz gölgeleri.....	98

ÜÇÜNCÜ KISIM

İFFETLİ KIZ KARDEŞLERİMİZ..... 107

7	Büyük Gaye.....	111
	Kadın meselesi.....	111
	Kafesten pistlere.....	118
	50 milyonluk Türkiye.....	127
8	Namahrem.....	135
	İslâm ve beden.....	135
	Anti-spor imamları.....	143
	Müslüman atletik feminizmi.....	147

DÖRDÜNCÜ KISIM

İMPARATORLUK KARTALI..... 155

9	Sulh.....	161
	Balkan Oyunları.....	161
	1. dönem (1929-1932).....	164
	2. dönem (1933-1940).....	168
10	Pax Turcica.....	181
	Türk Truva Atı (1940-1980).....	181
	Özal'ın vatani.....	185
	Emperyal Herkül.....	191

KAYNAKÇA.....	203
---------------	-----

ÖNSÖZ

2019 Mayıs'ının ilk haftasıydı. Oldukça düzensiz ve dağınık halde bulunan dosyaları, sağa sola yazılmış notları, halının üzerindeki kitapları bir düzene sokmam gerekiyordu. 31 Mayıs tezimin son teslim tarihiydi. Aralarında neredeyse 200 yıl bulunan Carl von Clausewitz'in savaş teorisi ile Joseph Nye'in yumuşak güç kavramı arasında bir paralellik kurmak, bunu da 1980 Moskova Olimpiyatları boykotu bağlamında anlatmalıydım. Onları bir ayna görüntüsü kalıplarına girmeye zorlamadan, aralarındaki düşünsel ilişkiyi anlayarak... Yine de o an, binlerce sayfaya ulaşmış yığınım içinden nasıl çıkacağımı düşünmüyordum. Aklımda sadece ilk mısrası olmayan bir beyit vardı.

Bundan yaklaşık 10 yıl kadar önce bir rüya görmüştüm: Evimin yakınlarındaki Ömür Köprüsü'ne doğru yürüyorum. Merdivenlerin dibinde bir sofra kurulmuş. Yaşlı-genç, onlarca filozof, derviş, meczup, bilge, masada oturmuş. Yanlarından dönüp geçiyorum. İlk basamağa adımımı attığım anda, sofradan biri bana doğru bakarak bir beyit okuyor. İlk mısra o anda uyanmama rağmen zihnimden kayboldu, ama

ikincisini hatırlıyorum: “Hecebullah makamından gelmişse, ne âlâ.”

O zamanlar kendime en çok sorduğum soru gelecekte ne yapacağımıydı. Harabeler arasında gezinirken üzerinde gizemli kelimeler yazan, bir kısmı silinmiş büyüğü bir pusula bulmuş gibi beytin anlamını aradım. “Hecebullah ne demek?”, “O makamdan gelen nedir?”, “Masada oturanlar kim?”, “Neden âlâ?”... Heceb diye bir kelime yoktu. Çok yakın olan Arapça hicab, hcb kökünden türemiştii sırasıyla şu anlamlara geliyordu: örtü, örtmek; utanç; yasak; Allah ile kul arasındaki perde; setretmek, gizlemek. Tasavvuftaki anlamı ise hakkın tezahür etmesinin, bu tezahürün iletilmesinin engellenmesiydi. Ayrıca yine yakın bir kelime, hacip, vezir, örten, saklayan demektii.

Zamanla aramaktan vazgeçtim çünkü fark ettim ki aradığım, bütün hayatım boyunca karşılaştıklarımıydı. Engeller, setler, yasaklar, imkânsızlıklar, gizlilikler... Ömür denilen şey bunlardan ibaretti. Her şeyin anlamı ona sahip olmak isteyen güçler tarafından örtülüyordu ki içi dışına taşmasın. İnsanın ve dünyanın bu ahvali hiç değişmiyordu.

Bana bu kitabı yazdıran da bu histii. Önüme çekilen perdeyi kaldırmak, yasağı delmek, seti parçalamak... Üzeri örtüleni, anlatılmayanı, değer görmeyeni yazmaya cüret etmek. Aydınlanmanın da en kısa özeti, en öz sloganı bu değil midir? Kant tarafından iki kelimeyle dile getirilen, “Sapere aude!” yani, “Cesaret et!” Aklını kullanmak için cesaret et. Belki de bu benim kişisel aydınlanmamdır.

Türkiye’de spor, kafası iktidara, gövdesi sermayeye ve ayakları cahil bırakılmış bir halka dayanan bağımlı, sağlıksız, psikolojik sorunları olan bir vücuttur. Her genç, korkuları yüzüne kazınmış bu hasta vücut aracılığıyla enfekte edilir. Çünkü spor adı altında ona bağımlılık yapan, düşünmeyi engelleyen, güçsüzleştiren “zehirli maddeler” verilir. Spo-

ra yön verenlerin var ettiği şey, stadyumlardaki nefretin izole patlamalarıyla kendini görünür kılan ve sürekli şiddet ile karakterize edilen holiganizmdir. Spor kültürü, çift kutuplu hale getirilmiş toplumsal “bünye”nin müphem uğrak alanı olarak sürekli yeniden yaratılır.

İnternetin arama motorlarına “spor dergileri” yazıp aratın. Karşınıza porno film endüstrisine geçiş yapmaya hazır vücut geliştirmeciler, pop yıldızı gibi giyinmiş tuhaf saç sakal kesimli futbolcular, koltuk altını gösteren ve elinde dambıl tutan çıplak kadınlar göreceksiniz. Daha iddialı olun. “Anadolu’da gladyatörler ve spor” başlıklı bir yazı yazın, bunu yayımlatacak dergi bulamazsınız; online bir sitede fırsat bulsanız dahi en fazla 5 beğeni, o da belki alırsınız. Yüzbinlerce beğeni alan, hepsi birbirinin kopyası “kanalıma hoş geldiniz” temalı videolar, hangi futbolcunun ne kadar transfer ücreti aldığıнын saatlerce konuşulduğu izlenme rekorları kıran programlar size el sallar.

Kendini kültürel mekanizmalarla tahkim etmek, sınamak isteyen gençliğe sürekli “el öptürmeye” ahdetmiş spor hegemonlarını topyekün alaşağı etme, ona kapılmış genç bünyenin sükûnetini bozma girişimidir bu kitap. Sporun da dahil olduğu binlerce yıllık hareket kültürünün mirasına “konma” telaşındakilerin yapıp ettiklerinden bir farkı vardır. Merakla araştırdığım, aklımla dibini gördüğüm “4 kuyu”nun heyecanla yeni tarihlerini yazdım. Okunma, dinlenme ve devranı döndürme şevkim bu yüzdendir.

Yine de kelimeler ve davranışlar yaşadıklarımızın içimizde bıraktığı izleri anlatmak için yeterli gelmez. Onlar bir eksikliğin ürünüdür. Anlamlandıramadığımız şeyleri yazarak anlatamaz, okuyarak anlayamayız. Bize fazlası gereklidir. Renkler, sesler, hisler gereklidir. Bu yüzden yazdıklarımı okurken kendi karşılaştığınız engelleri, yasakları, savaşları, görünenin arkasında bir şeyler yattığını hissettiğiniz o anla-

rı da hatırlamanızı ve onlarla örtüştürmenizi isterim. Belki böylelikle spora “biz” bir rol verebiliriz.

Bu kitap görüldüğü gibi değil; bir spor ve siyaset kitabı değil.

Okuyanı, içinde hazineler bulduğum 4 ayı kuyuya götüren bir pusuladır.

KARTAL DANSI

Baykal Gölü yakınındaki kayalıklarda, Neolitik dönemden kalma, antropomorfik figürlerin betimlendiği kaya resimleri vardır. Bu figürlerden bazıları, boynuz, gaga veya toynak gibi zoomorfik özelliklere sahiptir.¹ Kadim sanatçıların bu kaya resimlerinde tasvir ettiği şey, hiç şüphesiz, “iyi” ve “kötü” kuvvetler arasındaki mücadelenin ritüelleştirildiği güreş müsabakalarıdır.² Bu aynı zamanda şamanik bir tranşa yapılmış bilinen ilk referanstır. Resimlerde, ritüeli yöneten şamanlar, insanlık için çok tehlikeli görülen ve “karanlık” kuvvetleri sembolize eden totem hayvanlarının, özellikle de yarı insan-yarı kuş bir varlığı simgelerler.³ Bu kuş, Orta Asya mitolojisinde doğaüstü güçlere sahip, insan hayatı için büyük bir tehlike arz eden ve bu nedenle (sembolik ola-

1 Bu özellikleriyle Güney Fransa’daki ve İspanya’daki prehistorik mağaralara benzerler, özellikle de Lascaux mağarasındaki resimleri andırırlar. Bkz. Klaus E. Müller, 2006, *Schamanismus: Heiler, Geister, Rituale*, Münih: Beck, s. 8-9.

2 Anatoliy F. Reshetnikov ve Zinaida I. Rabetskaya, 2007, “Istoricheskiy put voznikoveniya...”, *Vestnik Buryatskogo gosudarstvennogo universiteta*, ed. D. N. Garmayeva, Ulan-Ude: Izdatel’stvo Buryatskogo gosuniversiteta.

3 Aleksey P. Okladnikov, 1974, *Petroglify Baykala: Pamyatniki drevney kultury narodov Sibiri*, Novosibirsk: Nauka, s. 49-50, 109-111.

rak) savaşılması gereken efsanevi *Muu Shubuun*'dur (Buryat-Moğolcasında "Kötü kuş").⁴ Genç yaşta ölen kızların ruhlarının bu "kötü kuşlara" dönüşebileceğine inanılır. Güzel bir genç kız görünümündedirler. Tek ayırt edici noktaları keskin gagalarıdır, bu yüzden burunlarını elleriyle ya da bir peçe ile örterler. İnsanları kendilerine doğru çeker ve aniden yakalayarak gagalarıyla vücutlarından kanlarını emerler. Uyurken de insanlara saldırırlar.

İç Asya mitolojisinde ve kültüründe fazlasıyla belirgin olan kuş sembolizmi, Şamanist inançları ve gelenekleri benimsemiş toplumlarda hâlâ yaygındır.⁵ Öyle ki dinlerini değiştirenler de bu toplumların kültürlerinde farklı görünümde yaşamayı sürdürmüştür. Özellikle Moğol ve Türk güreşlerinde belirgin olmuştur ve bugün, bu fenomen hâlâ daha devam etmektedir. Moğol geleneklerine göre her güreşten önce iki güreşçi karşılıklı olarak "devek"⁶ denilen bir dans gerçekleştirebilirler.⁷ Rekabet sırasında hislerin ve motivasyonun psikolojik tetikleyicisi olan bu dansla güreşçiler, tıpkı mağara resimlerinde tasvir edilen şamanlar gibi, bir kartalın uçuşa hazırlanırken yaptığı hareketleri taklit ederler.⁸

Bu ritüelin bir benzeri Türk spor geleneğinde de görülür: Peşrev. Bir kompozisyonun giriş kısmını ifade eden "peşrev" kelimesi, Türk sanat müziğinden ödünç alınmıştır. Aynı şekilde, Mevlevi tarikatınının zikir ayinlerinde başlangıçta se-

4 Agnes Birtalan, 2003, "Traditionelle mongolische Religionen im Wandel", *Die ural-altaischen Völker: Identitäten im Wandel zwischen Tradition und Moderne. Vorträge des Symposiums der Societas Uralo-Altaica vom 13.*, ed. Gerson Klumpp, Michael Kniippel, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 49.

5 Reshetnikov ve Rabetskaya, s. 216.

6 Moğolca "devek" ve Tuvaca "devig", "dövünmek" veya "sallanmak" ya da "çırpmak" olarak tercüme edilebilir.

7 Carole Pegg, 2001, *Mongolian Music, Dance, and Oral Narrative: Performing Diverse Identities*, Seattle: University of Washington Press, s. 217.

8 Sh. B. Mayny, 2012, "Ritual'nyy 'tanets orla' u tuvintsev", *Aktual'nyye problemy issledovaniya etnoekologicheskikh..*, Kyzyl: Ministerstvo obrazovaniya i nauki Rossiyskoy Federatsii, s. 186.

mazenlere eşlik eden müziğin de adıdır. Yağlı güreşte geçit ya da başlangıç anlamını taşır.⁹ Güreşin bir parçası değildir, ancak bu performans olmadan güreşe başlanmaz. Dramayı arttırıcı bir ritüeldir. Oyun başlamadan önce pehlivanlar öne çıkar, aniden çömelir ve yere dokunurlar, sonra kalkar, ya-vaşça döner ve rakipleriyle ters yönde yürürler. Bu yürüyüş sırasında bir kartalın kanat çırpışını taklit eder gibi ahenk-
li bir şekilde kollarını yukarı kaldırır ve baldırlarına vurur-
lar. İki toplumda görülen bu kuş sembolizmi, Türklerin ve Moğolların sporu ve oyunu bir taşıyıcı olarak kullanarak ge-
leneksel ritüellerini koruduklarını ve ayrıca yeni inanç ve
kültürleriyle kombine ettiklerini gösterir.

Şamanizm farklı biçimde tezahür etse de her iki güreşin de altını çizer ve bir kimlik olarak ayrı ayrı tonlarda yeni-
den işlenir.

9 Hans-Peter Laqueur, 1979, *Zur kulturgeschichtlichen Stellung des Türkischen Ringkampfes einst und jetzt*, Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 41.

Şaman, kam, bö

Öncelikle “şaman” kelimesinin etimolojisine ve anlamına bakarak başlayabiliriz. TDK’de tanımı şöyledir: Şamanlıkta büyü yapan, gelecekte haber verdiği, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyileştirdiğine inanılan kimse, kam. Oxford sözlüğüne göre ise özel büyülü güçlere sahip olduğuna inanılan birey; “İlkel” toplumlarda çoğu zaman doğaüstü güçleri olan, şifa veya zarar verme yeteneğine sahip tıp insanı. Sözcük muhtemelen Sanskritçe *sramana* (“Budist münzevi”) veya Çince *sha-men* (“Budist rahip”) kelimelerinden gelir. Türklerde şamanın karşılığı *kam* ve Moğollarda ise *bö*’dür. Sözcük büyük ihtimalle Türkçe böğü sözcüğünden (büyü) gelmektedir. Ortaçağ Hıristiyan ve Müslüman tarihçileri *kam* ifadesini Moğol şamanları için de kullanmışlardır.

Orta Asya şamanının isimlerinden biri de “oyun”dur. Yakut Türkleri yüce şamana *ulahan-oyun*, orta şamana *ortaoyun* ve küçük şamana da *kenniki-oyun* der. Orta şaman yüce şaman kadar olmasa da belli ölçüde bir güce sahiptir. Kü-

çük şaman ise gerçekte şaman değildir, ancak rüyaları çıkan/ yorumlayan, nazarı değen, hastalıkları tedavi eden anormal, nevrotik ya da orijinal bir kişiliktir.¹

Şamanın, herhangi bir resmî otoritesi olmamakla birlikte toplum üzerinde büyük bir etkisi vardır.² Sahip olduğu gücün ruhlardan verilmiş bir armağan olduğu kabul edilir. Doğaüstü ile olan diyalogu onun geleceği görmesini, atmosferi değiştirmesini, ekinleri çoğaltmasını, felaketlerin önlenmesini ya da düşmanların üzerine yağmasını sağlar; ayrıca şaman bir hastalığa neden olabilir veya tedavi edebilir, bu nedenle aynı zamanda şifacıdır. Amerikan etnolojisinde şifacı anlamına gelen “medicine man” şamanla eşanlamlıdır. Eliade, tüm ilkel toplumlarda bulunan, majik-dinsel güçlere sahip bazı bireyleri tanımlamak için “şaman” teriminin kullanılmasına karşı çıkar. Ona göre büyücüler ve şifacılar tüm dünyada az çok bulunur ancak *şaman* mistik bir terimdir; “ateşe hükmetme”, “büyülü uçuş” gibi spesifik ustalıklar gerektirir. Şamanın en önemli özelliği trans sırasında ruhunun bedenini terk edip göğe yükselmesi veya yeraltı dünyasına inebilmesidir.³

Uzun yıllar Orta Asya’da şamanların ayinlerine katılan ve onların trans halinde dudaklarından dökülen karmaşık sözlerini kayda geçiren folklorist Monguş Kenin-Lopsan, şamanların öncelikle uygun tınıyı, anaforayı, okuyacakları dizinin ritmini ve hastayı arındıracak ruhu (*eereni*) çağırarak için kullanacağı merkez sözcüğü aradığını belirtir. Bunu yaparken de kuşların ve hayvanların davranış ve seslerini taklit ettiklerini not düşer. Eęer bir şaman düşmanını lanetliyorsa kuzgunu; yağmuru yağdırmak için kargayı; insanları korkutmak için kartalı; bir yalamı ortaya çıkarmak için saksığa-

1 Maria A. Czaplicka, 1914, *Aboriginal Siberia: a Study in Social Anthropology*, Oxford: Oxford University Press.

2 Alfred Louis Kroeber, 1923, *Anthropology*, New York: Harcourt. s. 363-364.

3 Mircea Eliade, 1974, *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*, Princeton: Princeton University Press/Bollingen, s. 5.

nı; gücünü göstermek için boğayı; ve tutkuyu ifade etmek için ayıyı taklit eder. Bir başka deyişle şaman, birçok vahşi hayvanın, kuşun ve evcil hayvanın sesini ve davranışlarını taklit ederek bir totemle veya *eereni*'yle iletişim kurar ve ondan gücünü kullanmasını talep eder.⁴

Şaman, hayvanı hareket ve sesle taklit etmekle yetinmez, ayı olmak için ayı postu giyer; parmaklarına kartal ve baykuş pençeleri de takar.⁵ 17. yüzyılda yaşamış gezgin Isbrand hayvanların, kuşların, balıkların, baykuşların küçük demirden tasvirlerini kuşandıklarını, ellerinde de demirden ayı pençesi bulunduğunu bildirmektedir. Hayvanla özdeşleşme öylesine gerçektir ki, hayvanın ruhu ölürse Şaman da ölür.⁶ Kuşkusuz Isbrand'ın gördüğü sadece bir "oyun" dur.

19. ve 20. yüzyıl Buryat'ın toplu Şamanist ritüelleri hakkındaki etnografik raporları analiz eden Fransız antropolog Hamayon, şamanların ruhlardan istediğini alırken aslında onlarla "oyun" oynadığını gözlemlemiştir. Ona göre ruhun vereceği hediye karşılığında şamanın insan hayatını ya da en azından insanın yaşam enerjisini sunması gerekir.⁷ Kendisini sunar; yere yığılır ve hareketsiz kalır. Böylece kurgusal olarak ölür. Ancak, grup üyeleri onu zamanında uyandırır ve ruhlar tüm enerjisini ememez. Eylem klanın hayatta kalması için oynanması şart olan bir oyundur. Hamayon bu yüzden, oyunların aslında "gerçek dünyada" gözle görülebilecek bir etki yaratmayı hedeflediğini düşünür.⁸ Bu istenen etkiyi elde etmek için, tüm oyuncular –şamanlar, güreşçiler ve dans-

4 M. B. Kenin-Lopsan, 1992, "Ritual Practice and Folklore of Tuvinian Shamanism", *Anthropology & Archeology of Eurasia*, 31(3): s. 44-48, 64.

5 Uno Harva, 1959, *Les Représentations Religieuses Des Peuples Altaïques*, Paris: Lib. Gallimard.

6 Adam Brand, 1699, *Relation du voyage de M. Evert Isbrand envoyé de Sa Majesté czarienne en 1692, 93, et 94*, Amsterdam, s. 72.

7 Roberte N. Hamayon, 2016, *Why We Play - An Anthropological Study*, Chicago: Hau Books.

8 A.g.e., s. 68, 115.

çılar– her zaman üzerlerine düşen rolleri en iyi ve olabildiğince farklı şekillerde oynamak zorundadırlar. Eylemlerini her seferinde yeniden düzenlemelidirler, aksi halde ruhların dikkatini dağıtamazlar ve onları kandıramazlar. Dolayısıyla, “oyun-ayini”nde kutsal ve aynı zamanda dünyevi bir görevi yerine getirirler. Bunu yaparken kullandıkları araçlar bedenleridir – bu mecazi bir oyundur.⁹ Daha ilginç olan “oyun” sözcüğüyle ve kavramıyla Orta Asya’da (özellikle Türkistan) şaman töreninin tümünün kastediliyor olmasıdır.

Şamanın dünyevi görevleri ona politik bir misyon da yükleyebilir. Ortaçağ tarihçilerine göre, “kam” (şamanın Türkçe karşılığı), her şeyden önce geleceğin habercisidir, bir kâhindir. 11. yüzyılın ikinci yarısında Kaşgarlı Mahmud, *kâhin* kelimesini *kam*’ın Arapça karşılığı olarak verir, Eski Hıristiyan Türklerde peygamber anlamına gelen¹⁰ “bügü”yü ise “akıllı” anlamında kullanır. “Bügü” sözcüğü Uygurca metinlerde hikmet, hâkim, doğaüstü güç; *bügü biliglig*, hikmetli, bilgili anlamlarına gelir.¹¹ Bügü ayrıca Uygur hükümdarlarına verilen bir unvandır. Ayrıca *tengri ilig*, *bilge kağan* ve *tengriken* unvanları da kullanılır.¹² Böylece bügü, tengri, bilge, tengriken birbirine eşitlenir. *Dîvânü Lugâti’t-Türk*, tengriken ve bunun türevlerini Müslüman olmayan Türklerce “Tanrıya tapan” kimse anlamında gösterir. Tengri, gök; bilge, hâkim olduğuna göre bügü’nün buradaki anlamı açıkça ortaya çıkar: “kutsal” ve “hâkim”.¹³

9 A.g.e., s. 279-294.

10 *Codex Cumanicus*, 2015, ed. Mustafa Argunşah, Galip Güner, İstanbul: Kesit Yayınları.

11 Willy Bang ve Annemarie von Gabain, 1931, “Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der türkischen Turfan-texte”, *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin: Akademie der Wissenschaften.

12 Willy Bang ve Annemarie von Gabain, 1929, *Türkische Turfen-Texte II*, Berlin: Akademie der Wissenschaften, s. 412, 413.

13 Metin And, 1976, *A Pictorial History of Turkish Dancing from Folk Dancing to Whirling Dervishes, Belly Dancing to Ballet*, Ankara: Dost Yayınları, s. 38.